

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ђутић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

ДАНИЕЛА ХРИСТОВА
(Чикаго)

ИЗРАЗЯВАНЕ НА КВАЛИФИКАТИВНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В НОМИНАЛНАТА ФРАЗА В СЪРБОХЪРВАТСКИ ЕЗИК

У раду се разматра проблем квалификације унутар српскохрватске номиналне конструкције са граматичког и комуникативног становишта. Предмет истраживања су номиналне конструкције у којима се у конкуренцији као квалификатори јављају генитив без предлога и инструментал са предлогом *с* и то уз именице са значењем неогуђивог дела оног појма о коме се говори. У раду се сагледавају значењски и прагматички принципи који условљавају могућност/немогућност употребе квалификатора оба типа као и избор генитива или инструментала.

1.0. Освен направеното в заглавието ограничење, необходимо е и уточняване на граматичните средства, остваруващи квалификацијата в номиналната фраза (НФ).

1.1. Генитивните безпредложни фрази и инструменталните фрази с предлога *с*, както и тяхната конкуренција при изразяването на квалификативните отношения, ще бъдат наш фокус. В тези рамки се прави опит да се представи работна дефиниция на НФ в сърбохрватски език в два аспекта — дистрибутивен и формален.

НФ в сърбохрватски е обединение на словни категории околу номинално ядро, оперираци како едно цяло. В изреченската структура това обединение може да функционира како подлог, дополние или обстоятелствено пояснение. През призмата на разликата в квалификативната оценка ќе различаваме при последниот тип — таква с предлог (Инструм.) и без предлог (Генит.).

От формална гледна точка НФ е разширение на едно номинално ядро. Како подсказва и самата дума «номинал», нај-често ядро на НФ е съществително име, но понякога тази позиција може да се заема и от претставители на други езикови категории. Напр. Допутовао је *онај* без поваца. Ќе различаваме разширителни, които предхождат ядрото — квалификатори (q) и такива, които са следходни — модификатори (m).

1.2. НФ ќе се карактеризира с признака «квалифицираш», ако някое от качествата на предметот, понятието или личноста, претставящи съдржанieto на денотата е определено. Елементарната

структура (т.е. такава, която съдържа минимум елементи, необходими за реализацията на една НФ като квалификативна) може да се представи така:

А) $q \wedge N$

Б) $(q) \wedge N \wedge m$

Елементите в скобите са възможни, но не задължителни. И при двата варианта номиналното ядро N е необходимо, но не е достатъчно условно. Примерът 1. Чекајући да *озбиљан* (q) *муштерија* (N) од некуда наиђе, сећао се *данашњих* (q) *мука* (N). (Д. Радић, Три километра на сат, 10) онагледява квалификативната НФ в сърбохърватски със структура (А). Тя е с висока фреквенција в езика, но ние ще се спрем само на генитивната ѝ реализация. Пример 2. Она га је слушала *сувих очију*. Тук естествено възниква въпросът съществува ли разлика между квалификативната НФ в 1. и 2., т.е. между «сувих очију» и «озбиљан муштерија», като при еднаква на пръв поглед структура те имат различна падежна репрезентация. (Не става дума за случаи като «сећао се данашњих мука», където генитивната форма е резултат от глаголната реплика).

Вторичната структура е по-пататична диференциация на първичната. Съсредоточавайки вниманието си главно върху квалификативната НФ, можем да отграничим няколко възможности за m .

а) m , чийто единствен член е съществително име, т.е. m_n , следващо непосредствено след N . Типичен представител е генитивната посесивна конструкция, където ядро на НФ е притежаваният обект, а m е притежателят: *кућа директора...*, *писмо брата...* (многоточното отбелязва предполагаеми други разширители на конструкцията — напр. *писмо брата од тегке*). Независимо от тенденцията в съвременния език за ограничаване на притежателните прилагателни, те най-често заменят посесивните генитивни форми, ако не са придружени от адекватни или друг вид разширители: *директорова кућа*, *братово писмо*.

б) m със структура, еднаква с А, т.е. $m_q + m_n$. Присъствието на адноминално прилагателно и последователността на двата Е са задължителни. Напр.: Зорковић... *висок* (q) *сељак* (N) *кротка* (m_q) *лица* (m_n), али *одрјешита* (m_q) и *јасна* (m_q) *погледа* (m_n)... (А. Ковачић, У регистратури, 130).

в) Предложен модификатор ще наричаме всеки m , свързан посредством предлога с N . Когато предложният модификатор се реализира чрез съществително име: *храст* (N) *пред* (прер.) *кућом* (m_n), *бокал* (N) с (прер.) *вином* (m_n), *човек* (N) *од* (прер.) *укуса* (m_n) и *знања* (m_n), и ядрото и разширителите му се характеризират с признака «актуализиран» (m_n) може да посочва произхода на денотата, представен от управляваща дума, т.е. N — напр. Чујте *заповест од кмета* (М. Глишић, Це-

локупна дела, I, 21), предназначението му (*четка за рибане*), неговото съдържание (*бокал с вино*) и т.п.

г) Разширен вариант на предложния модификатор е *m*, съдържащ елементи, изпълняващи квантификативна или квалификативна функция спрямо *m_n*. Това са адективите *m_q* (използваме *q* при означаващето на адективите в модификатора, поради еднаквата им функция с квантификаторите) и адverbативи *m_a*: буре (N) с (*prep.*) гвозденим (*m_q*) *обручима* (*m_n*).

1.4. Квалификацията, осъществявана от генитивната НФ или от инструментална конструкция с предложен модификатор, може да бъде два вида:

Презентивна квалификация е всяка квалификация, която е включена в комуникативния процес с цел актуализация на денотата на ядрото на НФ. При презентивната квалификация е задължително непосредственото съседство между N и *q* или *m*.

Чистата квалификация се реализира в НФ, чистото ядро е предварително актуализирано по някакъв начин (чрез квалификатори, квантификатори, детерминатори и т.п.). Процесът на чистата квалификация отваря път към процесите на идентификация. Ако НФ има структура А, то *q*, стоящ най-близо до N осъществява презентивна квалификация, а всички останали — чиста квалификация¹. Същото се отнася и за модификаторите — *m*, разположен непосредствено след N, служи за целите на актуализацията. Нещата не се променят принципино, ако НФ със структура Б има и квалификатори като разширители на ядрото.

2.0. Генитивните безпредложни конструкции са установено по традиция средство за квалификация в сърбохърватски. Чрез квалификативен генитив, т.е. посредством двойката «съществително + прилагателно» се квалифицира съществителното име — ядро на НФ, играеща управляваща функция. Структурата, реализираща тези отношения е

(q) N *m_q* *m_n*

Присъствието на *q* е okazjiонално, но неговото присъствие или отсъствие ролята на квантификацията в процесите на актуализация. Напр.

(3) Нашли су се пред *крупним човеком нездраво црвеног лица*. (И. Андрић, На Дрини њуприја, 25).

¹ Основание за това твърдение ни дава статията на Zeno Vendler "The grammar of Goodness", *Linguistics in Philosophy*, New York, 1964. Въз основа на лингвистични съображения, изхождайки от факта, че конструкцията «прилагателно + съществително» може да се изведе от предикативна конструкция с добавено определение, той показва, че обичайният ред на разположение на прилагателните в английски език зависи от характера на смисловата връзка със съществителните: онези прилагателни, които имат повече общи черти със съществителните, се разполагат по-близо до тях.

(4) Искрну неко лице изгубљена печална погледа (Б. Ђопић, Пролом, 97).

(5) Говорио је човјеку плава доброћудна лица (В. Калѐб, Огледало, 54).

(6) Волови издужених вратова, влажних губица тегле претоварена кола. (Б. Ђосић, Покошено поље, 68).

Квантификаторите «крупан» и «неко» в (3) и (4) въвеждат, т.е. актуализират ядрата на съответните НФ и за генитивната конструкција остава чисто квалификативната функција. В (5) и (6) квалификативниот генитив е средство за актуализација на НФ. Како посочва (6), ако ядрото съдържа повеќе от едни модификатор, то всички след првиот имат чисто квалификативна функција. Ако ядрото на НФ е било вече предварително актуализирано, то процесът на актуализација може да доведе до идентификација при употребата на генитивна квалификативна фраза.

2.1. Областа, която принадлежи изключително на квалификативниот генитив, е ограничена. В неа се вклучват малобројните случаи, в които става дума за откривање на външни особености, които слагат отпечаток върху субекта како цяло и го определат по следниот начин, по којто е определена и специфичната негова част.

(7) Стефан је врло прикладан човек (N): *раста* (m_n) *танка* (m_q) и *висока* (m_q), лица бела и весела.

(8) Изађе из гроба један човек (N) *средовјечан*, по *громорадна* (m_q) *стаса* (m_n).

(9) Вељко је био *танка* и *висока струка*...

(10) У то скочи ... *дјечарац* (N) *лијепа* (m_q), *црномањаста* (m_q) *образа* (m_n)².

Подчертаните модификатори представят особености, постојани за ядрото на НФ, независно че се отнасят за одделни специфични части. Структурата, крепяща това семантично съдържание е:

N (m_q m_n) Ген (В)

Забележителното тук е, че m_q квалифицира по едни и същи начини и N, и m_n , т.е.

раста *танка* и *висока* = } *тапак* и *висок* (човек)
танка и *висока струка* = }

лијепа *црномањаста* *образа* = *лијеп* и *црномањаст*

громорадна *стаса* = *громорадан*

² Примерите са от студията на Е. Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевеског вида у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, кн. XXVIII, XXIX.

Промяната на мястото на m_q чрез превръщането му в q в позиция спрямо N не променя квалификативната натовареност на НФ и това е най-важната особеност за всички тези случаи. Изборът на структурата (В), а не на (А) например е свързан с представянето на ядрото на НФ като член на определено множество M . Всеки елемент на M притежава качеството $(m_q m_n)$ Gen. Структурата В подчертава именно принадлежността на ядрото чрез това качество към M , а не неговото разграничаване чрез същото качество от M , както ще видим по-долу. Тук не се спираме на случаите, изразяващи цвят, модел, кройка и т.н. (напр. шишел суре пустињске боје и под.), но те изцяло подкрепят направените по-горе разсъждения по очевиден начин.

2.2. Структурно еднакъв, но с различна проекция на квалификативна оценка е квалификативният генитив в примерите:

(11) Пред њим је стајао старчић зборана лица (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 90).

(12) Сједили су ... испод ниске букве јаког квргавог стабла (Б. Ђопић, Пролом, 45).

(13) Био је висок, леп човек, крупна ока, смела погледа (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 27).

(14) Бијаше то црнокос дјетић од шест година великих црних очију (А. Шеноа, Селачка буна, 58).

(15) Двије куће великога крова... истичу се (В. Калев, Огледало, 56).

Денотатите, представляващи ядро на номиналните фрази в 11—15 са не само живи същества, както обикновено се изтъква. В подобни случаи не е от особено значение видът на определяното понятие, а видът на връзката, която съществува между N и m . Най-общо отношението $N : m_n$ се представя във вида — цяло : част (подобно на 2.1). m_n , с което е означена интегралната част от цялото може да изпълнява своята квалификативно-модификативна функция спрямо N при единственото условие само то да бъде определено (вж. М. Ивич за задължителните детерминатори³). Процесът на квалификация е двустепенен, защото за разлика от 2.1., където m_q определя по един и същи начин и m_n и N , тук ядрото не може да се определи по същия начин, както m_q определя m_n . Квалификативната проекция е, че N се отличава с притежаването на m_n , чиято основна характеристика е m_q . Напр. за двете къщи (N) не можем да твърдим, че са големи, а единствено, че имат покриви (m_n), които се отличават със своята големина (m_q). Именно поаята, макар и бегла, на семантичната информация, изразена с глагола «има» в квалификативните отношения тук създава възможността за конкуренция с инструменталните конструкции с предлога *с*. Процесът на квалификация обаче и при двата случая

³ М. Ивич, *Лингвистички огледи*, Београд, 1983.

ще бѣде двустепенен. Тази двустепенност е задължителна както на дѣлбинно, така и на повърхностно равнище.

Структурата $N (m_q m_n)$ Gen. представя семантично ядрото с иманентна негова характеристика. Ще разбираме иманентността като на предметите от действителността, неподлежащи на промяна от граматична гледна точка за определен период от време, който предшества времето на глаголното действие, съпътства го или го следва по-късно. Примерите от 2.1. изцяло се вписват в това определение. Тези от 2.2., както и такива като:

(16) Било је то некакво мршуљаво момче гладног печалног изгледа (Б. Топић, Пролом, 151).

(17) Ђуро прекиде тај часак неугодног мучања (Д. Шимуновић, Приповетке, 182)

показват, че m_q (*гладног, печалног, неугодног*) не могат да бъдат смятани за естествено присъщи и природно обусловени характеристики за съответните денотати. Но те са иманентни за N и тази иманентност е причината ядрото да се актуализира чрез съответното качество в процеса на комуникация.

2.3. Всички разглеждани дотук примери изразяват детерминативно-атрибутивно отношение — $(m_q m_n)$ Gen. или иначе казано — двойката съществително и генитивно определение квалифицира друго понятие, най-често изразено чрез съществително име и представляващо ядро на НФ. Генитивната квалификация обаче може да се изрази и в рамките на предикативно-детерминативното отношение:

(18) Лисица је танка стаса... Ал' је она пасја гласа.

(19) Биновић је био човек (N) голема (m_q) полураста (m_q) носа (m_n) и страшна (m_q) јуначкога (m_q) погледа (m_n).

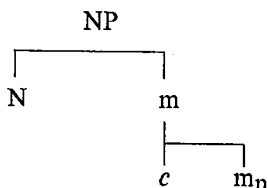
Квалификативната НФ в (19) повтаря именно структурата $B (m_q = m_q m_q)$ и има семантичните характеристики, за които говорихме по-горе, независимо от факта, че се намира в рамките на предиката. Това, което я отличава от (18), или обратното — това, което отличава (18) от всички квалификативни фрази в генитив, разглеждани до сега, е опосредстваната връзка между N и m :

Лисица (N) је (Pr) танка стаса ($m_q m_n$) Gen.

Направеното структуриране е некоректно, съгласно определението от 1.1. Но то не е напълно лишено от логика. Съществуването на НФ в генитив след квалификативна употреба на презент от глагола *бити* подсказва, че «танка стаса» може да се разглежда като модификатор към ядро N , съвпадащо със субекта на изречението. Можем да твърдим, че ядрото не предхожда модификатора единствено на повърхностната структура, но то е задължително на дѣлбинно ниво. Втората част на (18), където като ядро на НФ функционира експлицитно проявена местоименна форма, непосредствено по-

твърждава това. Така естествено получаваме отговор на въпроса, поставен в 1.2., а именно: Структурата на НФ «сувих очију» не може да се разглежда като състояща се от $q \wedge N$, а като номинална фраза в генитив с пулево ядро на повърхностната структура. Това пък от своя страна е възможно единствено и само тогава, когато ядрото на номиналната фраза е било предварително актуализирано. Затова този вид генитивни фрази ще се използват само за целите на чистата квалификация при запазване на иманентната семантична натовареност на качеството.

3.0. Като принципно положение при инструментала за качество се приема фактът, че с въвеждането на предлога c в НФ със структура $N \wedge (c \wedge m)$ се подчертава субстанциална посесивност. Затова и значението «има» М. Ивич⁴ разкрива като основна особена отлика на инструментала за характерна особеност. Ролята на ядрото се поема най-често от денотат, който «има» със себе си «пещо». Поради тази причина приемаме фразите «војска са заставама», «прозор с решеткама», «бокал с вином» като реализирани по основната за инструментала структурна схема:

Това е структурата на НФ с така наречения «предложен модификатор», който осъществява презентивен тип квалификация благодарение на временното обединение на два субстантива, единият от които N съдържа другия m_n . Именно актът на притежаване отделя N от множеството на еднаквите с него денотати. И докато при генитивната квалификация акцентът пада именно върху принадлежността на денотата чрез посочваното качество към едно мислено множество, то при квалитативния инструментал «отделянето», различаването от множеството е цел на процеса на квалификацията.

3.1. Примерите представят познатото ни вече от 2.2. отношение *цяло : част* между N и m_n

(20) Свет се расклопи у два реда, пуштајући напред инвалида: красног, једрог момка, с мушким лицем и жалостивим осмејком на уснама (Л. Лазаревић, Приповетке).

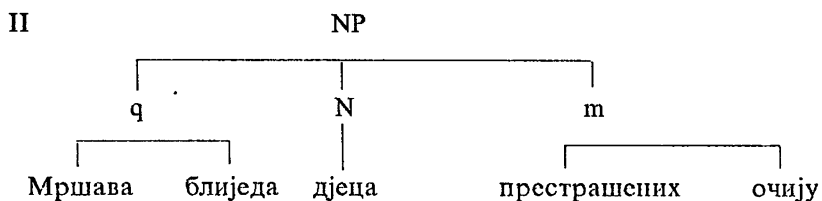
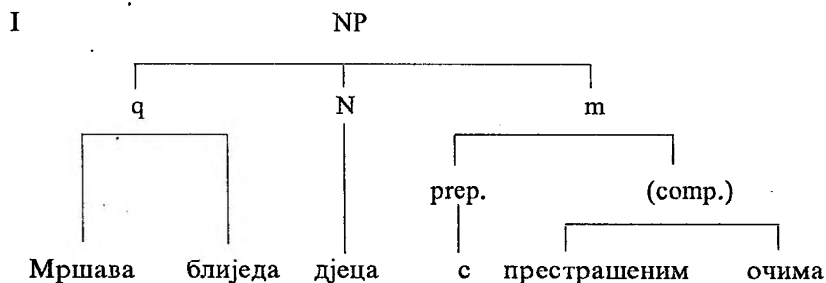
⁴ М. Ивич, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд, 1954. За конкуренцията между квалификативен генитив и инструментал на семантична основа вж. Л. Лашкова, *Синтаксичка синонимија и номинална квалификация у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 12, Београд 1982.

(21) Мршава блиједа дјеца с престаашеним очима (В. Назор, Изабране приповетке).

Квалификативните модификатори «мушким, жалостивим, престаашеним» изразяват двата основни типа атрибутивна характеристика. Постоянна особеност или такава, която се приписва на N, респективно на номиналното ядро по време на действието или като резултат от него. Това са и лексикосемантичните условия на паралелна синтактична употреба на генитивна и инструментална квалификативна НФ. Различieto, което все пак съществува между тях, не е във вида на квалификативната оценка, а в мястото на процеса на квалификация в процесите на актуализация, и изцяло в комуникативния процес.

(20) и (21) допускат като граматически възможни и нормативни и генитивни НФ:... момка мушка лица, дјеца престаашених очию. Структурно (21) в двата варианта има следния вид, а (20) повтаря същата структура:

Структурният анализ показва различното отношение на m към N — в I. вертикално-линейното разположение на m и предлога (прер. с) говори, че предлогът прави релевантно съществуването на качеството, приписвано на N. По този начин се явяват изравнените q₁ — мршава, q₂ — блиједа и прер. с. Именно съществуването на притежавано качество е това, което ще характеризира N, а не самото качество, както при II. Семантиката на предлога не е от значение за процесите на квалификация, напр. в:

(22) Протичу свијетли дани с облацима и без облака (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 143). Тук ядрото на НФ се квалифицира и посредством предлога *с*, и посредством *без*, т.е. субектът на действието се характеризира по два различни начина чрез един и същ отличителен белег.

3.2. Без да правим изчерпателен анализ на всички случаи на квалификативна употреба на инструментал с предлога *с*, можем да твърдим, че посоченият път на анализ дава (като един от всички варианти) добри възможности за разглеждане на квалификативните процеси. Той посочва, че генитивната квалификация е по-силна, по-натоварена, тъй като представя качеството като иманентна особеност на ядрото, за разлика от инструментала, където акцентът е върху връзката между ядрото и модификатора. На края може да се направи и още един извод. Натоварването на инструментала с нова функция — квалификативна, в резултат на което той престава да бъде само социатив (конструкции с предлог *с*) е стъпка на езика към аналитично изразяване.

Резиме

Даниела Христова

ИЗРАЖАВАЊЕ КВАЛИФИКАТИВНИХ ОДНОСА УПУТАР СРПСКОХРВАТСКЕ НОМИНАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

Главна тема овог рада јесте квалификација онога што је именицом означено, која се схвата као својеврстан значењски феномен и осветљава из визуре граматичких датости и комуникативних потреба. У средишту пажње су номиналне конструкције с квалификативним генитивом и квалификативним инструменталом које су тако лексички устројене да именица у зависном падежу исказује неутуђиви део онога што управна именица означава. При том је тај „неутуђиви део“ ближе одређен неким својством, па је анализа усмерена ка томе да се сагледају, с једне стране, принципи који одређују кад ће бити/кад неће бити могуће то својство приписати ономе ентитету о чијем се неутуђивом делу ради, а с друге стране какве су то околности на прагматско-дискурсном плану које непосредно утичу на избор генитива, односно инструментала као (за дати случај) најпримеренијег граматичког решења (тј. води се рачуна о томе да ли се именовани ентитет који подлеже квалификацији посредством свог интегралног дела тек уводи у разговор или је већ уведен, да ли га та квалификација, у ствари, идентификује или га, као таква, тек припрема за идентификацију). У крајњем исходу извршене анализе, испоставља се да

су генитив и инструментал сасвим равноправна граматичка средства само с тачке гледишта свог квалификативног, али не и свог комуникативног учинка. Наиме, избором генитива под удар пажње ставља се инхерентност исказаног својства, а избором инструментала устројство односа који постоји између онога што је означено управном именицом и онога што исказује детерминативни део номиналне конструкције.